

В.В.Пришляк (Луцьк)

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
«БЕРЕСТЕЦЬКА БИТВА 1651 р. В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ Й ПОЛЬШІ:
ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ»

У світовій історії є чимало прикладів, коли програні битви важили набагато більше, аніж блискучі перемоги. Серед них, певно, і волинське Берестечко зі знаковою для української минувшини доби Хмельниччини. Минуло рівно 360 літ, як на берестецьких полях відгриміла одна з найбільших від часів Грюнвальда битв у Центрально-Східній Європі середини XVII ст. В українській історіографії вона назавжди залишилася прикладом стійкості й мужності та певним символом козацької звитяги, який із середини XVII ст. потужно сприяв формуванню національної ранньомодерної ідентичності. У польській історіографії, що висвітлює так звану і прийнятну в сучасній історичній польській термінології епоху «Вогнем і мечем», Берестечко донині залишається символом беззаперечної військової перемоги та нищівного козацького розгрому – своєрідного реваншу за поразки коронних військ першого, 1648-го, року війни. Водночас Берестецька битва, що тривала з 18 (28) червня до 30 червня (10 липня) 1651 р., стала тим вододілом, відколи велике козацьке повстання, яке, за концепцією Валерія Смоля та Валерія Степанкова, знаменувало Українську національну революцію XVII ст. (1648–1676 рр.), і навпаки – польськими істориками здебільшого загалом трактовану як громадянська війна («wojna domowa») в Речі Посполитій, остаточно переросло у запеклу польсько-українську війну.

Саме розглядові та обговоренню цих дражливих, від початку дискусійних і доволі складних питань було присвячено міжнародну українсько-польську наукову конференцію, що відбулася 6–7 червня 2011 р. в Луцьку на базі історичного факультету Волинського національного університету ім. Лесі Українки та в Національному історико-меморіальному заповіднику «Поле Берестецької битви» (с. Пляшева Радивилівського р-ну Рівненської обл.). Ініціатором проведення заходу виступив ВНУ ім. Лесі Українки (зокрема, факультети історичний і міжнародних відносин) спільно з генеральним консульством Республіки Польща в Луцьку.

Конференція відкрилася привітаннями декана історичного факультету ВНУ, канд. іст. наук, доц. кафедри нової та новітньої історії України *Анатолія Шваба* й генерального консула Республіки Польща в Луцьку *Томаша Яніка (Tomasz Janik)*, а її робота зосередилася на перебігу, оцінках, інтерпретаціях, дискусійних питаннях Берестецької битви, впливі цієї події на подальші українсько-польські відносини та визначенні її місця в українській і польській історіографіях, а також у культурних традиціях обох народів.

Перше засідання представницького наукового заходу відкрила змістовна й цікаво подана доповідь «Берестечко 1651 – спірні питання» авторитетного польського дослідника цієї епохи – д-ра габілітованого, професора, заступника директора історичного інституту Варшавського університету *Мірослава Нагельського (Mirosław Nagielski)*; Варшава, Польща), який виділив і проаналізував перелік суперечливих питань з окресленої тематики. Так, доповідач зосередив увагу на військових аспектах розташування та маршу королівського табору з-під Сокаля до Берестечка, в історичній ретроспективі цікаво витлумачив також блискуче виграну гетьманом Б.Хмельницьким битву під Батогом 1652 р. як свого роду «трагедію відплати» за переможне для польського війська Берестечко-1651.

Д-р іст. наук, завідувач відділу історії і теорії археографії та споріднених наук Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, проф. кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» *Віктор Брехуненко* (Київ, Україна), виголосив доповідь на тему «Образ битви під

Берестечком у свідомості еліт Гетьманщини». Дискутуючи з попереднім доповідачем, він обґрунтував тезу, згідно з якою ця битва не сприймалася старшиною та рядовими козаками як катастрофа й не була нею ані у військовому, ані в політичному сенсі. Свідченням цього стали некритичні фізичні втрати козацького війська (порівняні зі втратами поляків під час зимово-весняної кампанії Мартиня Калиновського на Поділлі), збереження Б.Хмельницьким булави, спроможність гетьмана швидко навести лад у війську й організувати оборону під Білою Церквою, а також немалою мірою той факт, що попри поразку під Берестечком очільник Гетьманщини восени 1651 р. на переговорах із царськими посланцями й далі обстоював ідею українсько-московських стосунків як відносин між двома правителями. В.Брехуненко, до речі, підготував до друку свою оригінальну розвідку про Берестечко-1651, яка побачить світ у започаткованій відомим київським видавництвом «Темпора» серії «*Militaria Ucrainica*».

Науковий співробітник історичного інституту Варшавського університету д-р наук *Конрад Бобятинський* (*Konrad Bobiatyński*; Варшава, Польща) у своїй доповіді «Кампанія 1651 р. в Литві» зосередився на значенні та впливі, що його справило здобуття великим гетьманом литовським Янушем Радзивіллою Києва, на перебіг подальших воєнних дій того року.

Як свого роду антитеза з доповненням прозвучала доповідь «Події 1651 р. на Сіверщині», виголошена д-ром іст. наук, професором кафедри історії України Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя *Сергієм Леп'явком* (Ніжин, Україна). Значний історик української козаччини звернув увагу на малодосліджені фактори подієвої канви того ж 1651 р. на північних українських теренах, охарактеризувавши специфіку Любецької округи та висвітливши проблему комунікацій серед прип'ятських боліт на лінії Овруч – Чорнобиль як природному кордоні у ході бойових дій. Доповідач окремо зупинився на маловідомій кровопролитній битві під Ріпками поблизу Лоева 26 червня 1651 р., в якій полягли майже всі козаки Чернігівського та Ніжинського полків на чолі з чернігівським полковником Мартином Небабою, що захищали Сіверщину від литовського війська.

Науковий співробітник історичного інституту Варшавського університету д-р наук *Пьотр Кроль* (*Piotr Kroll*; Варшава, Польща) у своїй доповіді «Польсько-українські донесення після Берестечка за Б.Хмельницького» зробив досить вдалу спробу характеристики таких важливих для відтворення політичних і військових подій писемних джерел, якими були реляції, тобто рапорти про хід воєнних дій. Тут також доцільно зазначити про нову колективну студію польських дослідників, серед авторів якої, зокрема, і учасники конференції М.Нагелський та П.Кроль, де представлено біограми козацьких провідників від Предслава Лянцкоронського та Євстахія Дашкевича до Івана Мазепи й Пилипа Орлика, що порівняно недавно вийшла друком у Польщі (див.: *Hetmani zaporoŝcy w słuźbie króla i Rzeczypospolitej*. – Zabrze, 2010).

Канд. іст. наук, доц., докторант кафедри нової та новітньої історії України ВНУ ім. Лесі Українки *Володимир Пришляк* (Луцьк, Україна) у своїй доповіді на тему «“Нас тут триста, як скло, товариства лягло”»: видимі та невидимі причини поразки козацького війська під Берестечком» намагався, серед видимих причин, виділити, зокрема, непослідовну тактику і раптовий відступ із поля бою нібито з релігійних мотивів (мусульманське свято Курбан-байрам) кримського хана Іслама III Гірея, що призвело до оголення лівого флангу бойових порядків та фатального обезголовлення козацького війська. Такий розвиток подій доповідач пояснює, вірогідно, показовим покаранням Війська Запорозького з боку султана Мегмеда IV за непослупливість Оттоманській Порті в питанні запропонованого турецького протекторату, що його так і не прийняв Б.Хмельницький на початку квітня 1651 р. До причин поразки слід віднести також факти реального відродження

гусарії в коронному війську та існування в козацьких лавах двох таборів – власне козацького та селянського (ополчення). Паніка в останньому остаточно дестабілізувала обстановку і фактично майже зірвала заплановану наказним гетьманом Іваном Богуном рятівну для козаків переправу. До невидимих причин автор зарахував морально-психологічні фактори, як-от спробу реального амбітного реваншу двох коронних реґіментарів – Миколая Потоцького та Мартина Калиновського – за програні Жовтоводську й Корсунську битви і, як наслідок, їх принизливий кримськотатарський полон. На результатах битви під Берестечком міг неґативно позначитися й важкий морально-психологічний стан гетьмана Б.Хмельницького, який напередодні отримав від сина Тимоша травматичну звістку про участь у змові й подружню зраду дружини Мотрони (Гелени) та її страту в Чигирині.

Майістр історичного інституту Варшавського університету *Томаш Млечек (Tomasz Mleczek; Варшава, Польща)* у доповіді «Озброєння та оснащення військ обох сторін у період кампанії 1651 р.» на основі археологічних знахідок, зокрема й на матеріалах п'ятнадцятирічних розкопок, які з 1970 р. на полі Берестецької битви з власної волі, послідовно та самовіддано провадив відомий львівський археолог Ігор Сवेशніков, проаналізував структурні підрозділи військ супротивників, зразки обладунків, вогнепальної та холодної зброї, зокрема типи шабель (східних турецької та кавказької роботи), мечів, бандолетів і т.п.

Один із найцікавіших сучасних дослідників української військової історії козацько-гетьманської доби, автор оригінальної монографії про «лицарів другого сорту» (наймане або охотницьке військо Гетьманщини 1669–1726 рр.), історичних розвідок про Конотопську 1658 р. та Полтавську 1709 р. битви канд. іст. наук, доц. кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету ім. Тараса Шевченка *Олексій Сокирко (Київ, Україна)* на основі власних архівних знахідок цікаво подав та розкрив зовсім недосліджену тему «Гетьманські німці»: війська іноземного автораменту доби Хмельниччини та Руїни», наголосивши на структурі, комплектуванні, забезпеченні та озброєнні мушкетерських підрозділів, убраних в європейські строї, що перебували на службі в козацькому війську, як-от «гетьманські німці» архітектора Гадяцької угоди 1658 р. Юрія Немирича.

Авторитетний і знаний дослідник українського малярства, завідувач відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ д-р іст. наук *Володимир Александрович (Львів, Україна)*, сферою наукових зацікавлень якого впродовж багатьох років залишається історія українського мистецтва кінця Х–XVIII ст., виголосив супроводжувану комп'ютерною графікою доповідь на рідкісну тему «Римська гравюра Франсуа Колін'йона “Битва під Берестечком” і сприйняття Берестецької битви». Рецепцію Берестечка дослідник показав у порівняльному ключі на прикладі окремих мистецьких творів художників Західної та Центрально-Східної Європи.

Питання Берестечка в польській історіографії розглянув науковий співробітник історичного інституту Варшавського університету д-р наук *Пржемислав Гаверон (Przemysław Gawron; Варшава, Польща)*, звернувши увагу на тривкість Берестецького «переможного міфу» та зазначивши об'єктивність і особливість наукових праць, в яких розглядалася битва 1651 р., що належали перу класиків польської військової історіографії Людвіка Кубалі, Яна Віммера, Збігнева Вуйцика, а також науково-популярної розвідки про Берестечко-1651 Ромуальда Романського, яка вже встигла витримати два видання (1994, 2007 рр.) у варшавському військово-історичному видавництві «Bellona».

Канд. іст. наук, завідувач відділу джерел з історії України XIX – початку XX ст. Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАНУ *Ігор Гирич (Київ, Україна)* в доповіді «Берестецька битва і українська історична пам'ять»

акцентував на тому, як перед Першою світовою війною великодержавно-шовіністичний задум про увічнення подвигу козаків – передусім як ревних оборонців православ'я та імперської держави – на о. Журавлиха у Пляшевії під Берестечком трансформувалася в питомо український пантеон національного духу «Козацькі могили». Туди з діда-прадіда як на прощу ходили й досі ходять місцеві та мешканці навколишніх сіл. Центральна споруда комплексу – Свято-Георгіївська церква, збудована у стилі українського модерну за проектом Санкт-Петербурзької академії мистецтв із розписами уславленого Івана Іжакевича, поряд зі спеціально перевезеною сюди з сусіднього с. Острова Свято-Михайлівською дерев'яною церквою, в якій, за переказами, перед битвою молився Богові Б.Хмельницький, перетворилася на справжню національну святиню. Оглядаючи українську історіографію початку ХХ ст. про Берестечко-1651, І.Гирич згадав також і про нереалізований задум В'ячеслава Липинського написати книжку про битву.

Кожна з доповідей супроводжувалася цікавими запитаннями, влучними репліками, конструктивним обговоренням, яким уміло модерували професори М.Нагельський, В.Брехуненко, доцент В.Пришляк та інші учасники конференції.

Після підсумкової дискусії учасники конференції відвідали Музей волинської ікони Волинського краєзнавчого музею в Луцьку, цікаву екскурсію залами якого зі знанням і тонким відчуттям справи провів двома мовами блискучий знавець староукраїнського іконопису проф. В.Александрович, який спеціально зупинився на шедеврї релігійної мистецької культури княжої доби й оригінальному об'єкті своїх студій – Холмській іконі Богородиці ХІ ст., що, як відомо, була привезена в польський табір із Холма тамтешнім уніатським єпископом Яковом Сушею і побувала на полі Берестецької битви. У цей же день учасники конференції відвідали історико-культурний заповідник «Старий Луцьк» та замок князя Любарта ХІV–ХІVІ ст. Спілкування продовжилося під час товариської вечері у затишному студентському кафе-клубі «Ейнштейн», відкритому в підвальному крилі корпусу історичного факультету.

На другий день, 7 червня 2011 р., відбулася екскурсія до Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви», під час якої кому вперше, а кому ще раз випала нагода навіч побачити пантеон «Козацькі могили», відчутти сокровенну землю поля битви й подих тих далеких, героїчних і водночас трагічних подій. Матеріали доповідей і дискусії, яка відбулася в рамках цього українсько-польського академічного діалогу, вийдуть друком у Луцьку.